

Mária-tiszteletünk: út Krisztushoz és az egységhez

„Az Istenszülő, az Egyház típusa . . .” (L. G. 63)

Hans Urs von Balthasar írja, hogy Karl Barth, a neves teológus rendszeresen hallgatta Baselben a katolikus rádiós, tévés istentiszteleteket. Egyszer azt mondta neki: régóta hallgatom őket, de Máriáról nem igen esik szó. Ugye, maguk is egészen jól megvannak nélküle? S ezt elégtétellel, nem minden irónia nélkül jegyezte meg.¹ Bizonyos, hogy a kívülről szemlélő a Mária-tiszteletnek, – vagy legalábbis egyes formáinak – a visszaesését tapasztalhatta sokfelé a zsinat után. Pedig ezt sem a zsinat szövege, sem szelleme nem indokolta.

Ugyanakkor Szűz Mária üdvtörténeti szerepének, az Egyházban elfoglalt helyének egészen új és pozitív értékelésével találkozunk nem egy protestáns teológusnál. Ennek okai között említhetjük a liturgikus-biblikus-patrisztikus megújulást, s annak hatását a protestáns teológiára, az ökuménikus mozgalmat és teológiáját, és főleg azt a változást, amit a II. Vatikáni zsinat teológiája szentesített a katolikus Egyházban. A zsinat összehívásának pusztá ténye, az előkészületek és a megfigyelők meghívása, rendkívül pozitív hatást váltott ki a protestáns egyházakban is.

Mindezt nagy „próféták” készítették elő. Egy XXIII. János és VI. Pál pápa, Bea bíboros, aztán a nagy teológusok, mint pl. Yves Congar, H. de Lubac, Abbé Couturier, Karl Rahner, hogy csak a katolikusok közül említsek néhányat. Mert e „próféták” közt ott voltak I. Athénagórasz pátriárkával az élen az orthodox és protestáns egyházak nagy teológusai és egyházi vezetői is. A légkör megváltozására utal pl. a következő két megnyilatkozás. VI. Pál pápa, 1963. szeptember 29-én, a II. ülészak megnyitáskor mondott beszédében a szakadásokra utalva jegyezte meg: „Ami vétség nekünk tudható be, az elkülönülés okai között, azért alázatosan bocsánatot kérünk Istentől, és kérjük testvéreink bocsánatát is, akik úgy érzik, hogy megbántottuk őket. És mi is készek vagyunk megbocsátani a megbántásokat, amelyeknek a katolikus egyház volt tárgya . . . Fogadja a menyeyei Atya jelen kijelentésünket, és vezessen el bennünket mindnyájunkat egy valóban testvéri békére.”²

Roger Schutz pedig, mikor egy riporter így szólította meg: „Ön, aki protestáns”, így vágott a szavába: „400 éven át protestáns azt jelentette, hogy protestánsunk a katolikus egyház ellen. Én nem protestálok ellene.”³

Ez a megváltozott szemlélet átjárta a mariológiát is. Még a zsinat előtt jelent meg a protestáns teológus, Max Thurian szép könyve: „Mária, az Úr Anyja, az Egyház képe.” – címmel.⁴ Majd a zsinat „eseménye” is sokakban elősegítette ezt az új szemléletet. G. Barauna írja, hogy megkérdezett egy protestáns megfigyelőt

az első tervezetről, amelynek ez volt a címe: „Szűz Máriáról, az Egyház Anyjáról.” Így válaszolt: „Az ökuménikus dialógus szempontjából e séma elfogadása csapás lenne. Hogy nyilatkozhat egy zsinat Máriáról anélkül, hogy előbb ne foglalkozna sokkal központibb témákkal, mint a Szentháromság és Jézus Krisztus?”⁵ Majd ugyanezt a megfigyelőt megkérdezte a III. ülészak alatt az új (végleges) fejezetről, mire így válaszolt: „Ez már egész más.”

A „Lumen Gentium” VIII., Szűz Máriáról szóló fejezetét 1964. november 21-én tette közzé VI. Pál pápa. A végrehajtási utasításnak tekinthető, „Marialis Cultus” kezdetű apostoli buzdítását pedig 1974. február 2-án adta ki. Ebben kifejezi reményét, hogy a Szűzanya hiteles tisztelete Krisztushoz s az egységhez vezeti el a keresztényeket. Ez a kijelentés sokakban kérdéseket ébresztett, nem vakmerő bizakodás-e ez?

Az idő mintha mégis a Szentatyát, VI. Pál pápát igazolná. 1979 októberében, a spanyolországi Zaragozában tartották a VIII. Nemzetközi Mariológiai Kongresszust. Annak végén a jelenlévő orthodox, protestáns, anglikán teológusokkal együtt egy Ökuménikus Nyilatkozatot adtak ki, amelyben VI. Pál álma már valóra vált. És itt hangzott el Max Thurian előadása ezzel a címmel: „Mária és az Egyház megújulása.”⁶

Az ő előadását vettük alapul írásunkban.

Szűz Mária és az Isten Igéje

A „mariológia” témaköre a lényegi problémához vezet el: az Írás, a hagyomány és a tanítóhivatal kapcsolatához. Az újkori Mária-dogmákban, és az atyák ún. tipológiai Írás-magyarázatában is ugyanezzel a központi problémával találjuk magunkat szemben. Weber, strasbourgi érsek-püspök hangsúlyozta, hogy minden, ami Máriáról a biblián kívül mondanak, nagyon törekeny. Am itt az igazi nagy kérdés: mi van a „Biblián kívül?” Illetve, mi van a „Biblián belül?” Csak az, amit szó szerint tanít, vagy az is, ahogyan azt az Egyház magyarázza?

A lényegi kérdéseket kell tehát feltenni. Mert ma már egy-egy szentírási hely magyarázata (s főleg fordítása!) nem választja el a katolikus, protestáns, orthodox biblikusokat. A francia nyelvterület ökuménikus szentírásfordításának, az ún. „TOB”-nak⁷ az előszavában olvassuk, hogyan jöhetett létre ilyen „ökuménikus Újszövetség” amelyekben nemcsak a fordítás, de a bevezető és a jegyzetek is közösek. Ma nem egy-egy vers fordítása-értelmezése tér el, hanem „az, ahogy egy tanbeli szintézist alkotunk egy témával kapcsolatos szövegekből kiindulva.”

A zsinat előtt látszólag két megmerevedett álláspont állott egymással szemben – a közelítés minden reménye nélkül. A katolikus Egyház a „kinyilatkoztatás két forrásáról” beszélt. Ez ugyan magának a Trentói zsinat tanításának is a leszűkítése, de ez volt általános a teológiai kézikönyvekben.

Vele szemben állt a protestáns egyházak ugyancsak merev állásfoglalása: a „Scriptura sola” tanítása.

A II. Vatikáni zsinat kivezette a katolikus teológiát ebből a leegyszerűsítő látásmódból. A „Dei Verbum”-ban olvassuk: „A Szentírás (ugyanis) Isten Szava, mert ez van benne írásba foglalva a Szentlélek sugalmazására. A Szenthagyó-

mány viszont Isten Szavát, amelyet Krisztus Urunk és a Szentlélek bízott az apostolokra, sértetlenül származtatja át ezek utódaira, hogy azt igehirdetésükkel, az igazság Lelkének fényénél, hűségesen őrizzék, kifejtsék és terjesszék. Ennek következtében nemcsak a Szentírásból meríti az Egyház az összes kinyilatkoztatott dolgokra vonatkozó bizonyosságát. Mindkettőt egyforma áhítattal és megbecsüléssel kell tehát elfogadni és tisztelni. A Szentagyomány és a Szentírás, Isten Szavának az Egyházra bízott szent letéteménye.” (9–10. p.)

Max Thurian jegyezte meg erről a szövegről, hogy mikor a zsinat itt megemlíti (és elítéli) az „egyedül a Szentírás” elvet, akkor az „izolált” Szentírásra gondol, ami – valamiféle égből pottyant könyvként – nem szorulna rá egyházi olvasásra és megértésre.

Amikor a zsinat ezt a döntést hozta, akkortájt ülésezett Montréalban az Ökuménikus Konferencia. Ott is erősen bírálták a „scriptura sola” elvét. Helyette inkább az Írás és a hagyomány kapcsolatáról beszéltek: „Mondhatjuk, hogy mint keresztények az Evangélium hagyománya által létezőnk, amit az Írás tanusít. Ez öröklődik az Egyházban, s ezzel adják át a Szentlélek hatalmát.” A hagyomány „az Evangélium és a Szentlélek élete az Egyházban”.⁸

Nem lehet tehát szembeállítani az Egyház élő hagyományát a Szentírással. Enélkül ugyanis az Írás nem jutott volna el hozzánk, vagy érthetetlen maradt volna.

A hagyomány által a Szentlélek magyarázza az Írást az Egyházban. Az Írás nélkül viszont a hagyománynak nem lenne sem normája, sem határa, mondja Max Thurian.

A mariológiai tanítás és jámborság területén különösen is figyelmesnek kell lenni mindarra, amiben a Szentlélek megengedte az Egyháznak, hogy elmélyítse azt, amit Mária személyéről és művéről az üdvtörténetben és az egyes keresztények életében tud.

Amikor a hagyomány fényében újra-olvassuk az Írást, ökuménikus lelküllettel figyelembe kell venni azt, hogy mi a szükséges lelkiéletünk szempontjából. A régi mondás szerint: „a szükségesben egység, a nem szükségesben szabadság, mindenben pedig szeretet.”

Szűz Mária személyét, hivatását és az Egyházban betöltött üdvtörténeti szerepét ökuménikus szellemben vizsgálva megérthetjük azt, hogy az Isten Szavát hogyan lehet befogadni és élni az Egyház közösségében, a Szentírást hogyan lehet megérteni a hagyományban. Ez nagyon is természetes, és megfelel Szűz Mária lelkiületének is. Az ún. „gyermekségtörténetekben” Lukács ugyanis kétszer is leírja, hogyan fogadta Szűz Mária Isten Szavának kinyilatkoztatását: „Ami Máriát illeti, megjegyezte mindezeket az eseményeket, és elmélkedte őket szívében.” (2, 19); „... Anyja megőrizte ezeket az eseményeket szívében.” (2, 51/56).⁹

Szűz Mária tehát az Egyház megvalósulásának hajnalán, az Egyháznak, mint anyának típusa, aki találkozik az Isten Szavának misztériumával. Elmélkedő szívvel veszi körül azt a rendkívüli szót, amely kinyilatkoztatja neki a Megtestesülést. Mit hallunk Róla?: 1. megőrzi ezeket a dolgokat és hűségesen őrizi, 2. elmélkedik róluk szívében. Az Egyház is mindig így él az Evangéliumból, a Szentlélek vezetése mellett.

A Zsinat többször említi Mária hitét. Az apokrifokkal ellentétben itt nincs csoda, látomás, teljes tudás, visio beatifica, stb. „Boldog vagy, mert hittél . . .” (Lk 1, 45). A teljesebb megértést Máriának is csak a püнкösi esemény hozza meg. Nem véletlenül húzza alá az Apostolok Cselekedetei, hogy Ő is ott van az apostolokkal együtt. Hite olyan alapvető, hogy az Atyák nyomán (főleg Iréneusz) ezt mondja a Zsinat: „Engedelmessége által mind önmaga, mind pedig az egész emberiség üdvének oka lett.”¹⁰ Az Egyháznak Őt követő élő hitében magyarázza a Szentlélek az idők végéig az Írásokat.

Mária és Krisztus

A „Lumen Gentium” 63. pontjában mondja Máriáról: „Deipara est Ecclesiae typus . . .” Magyarra így fordítja „A II. Vatikáni Zsinat Tanítása”: „Az Isten-szülő . . . ősmintája az egyháznak.” (Mivel ez itt kulcs-fogalom, az „ősminta” helyett inkább a „típus” szót érdemes használni.)

A görög „typos” jelent szúrást, egy szúrással csinált lenyomatot. A bibliában: kép, modell, hasonlóság, ismertető jel. A typológia sajátosan keresztény egezetikus rendszer, amely az Ószövetségben az Újszövetség elővételezett kinyilatkoztatását látja. Így pl. Ádám: Krisztus típusa, Noé bárkája az Egyház típusa. Az antitípus az a valóság, amelyet a típus jelöl. Így antitípus az előbbi példákban: Krisztus, az Egyház. Ebben az értelemben az Egyháznak Mária, mert Benne előre jelzi Isten, hogy milyen lesz az Egyház.¹¹

A Jézusban emberré lett Isten misztériuma mindig kicsúszik a racionális emberi megértés alól. Ezek a viták kezdettől szembeállították és megosztották a teológusokat. Nem is egyszerű dolog kijelenteni, ahogy a Kalcedoni zsinat tette: Krisztus egy isteni Személy, két természetben, keveredés, stb. nélkül. Krisztusnak ez a misztériuma az Egyház számára mindig megdöbbenés és ugyanakkor kifogyhatatlan élet forrása lesz. És itt van a sajátosan krisztológiai szerepe Szűz Máriának az Egyházban: Ő az, aki állítja és védi (pusztán létevel, tiszteletével) Jézus Krisztusnak istenségét s egyszersmind emberségét. Ugyanis Ő teljesen asszony, és anyja egy valóságos embernek: Jézusnak. De az Újszövetség úgy is nevezi Őt, mint Krisztus Anyját, a Küriosz-ét. S az Efezusi zsinat nem habozik Őt Theotokos-nak, Istenszülőnek nevezni.

Így az Egyház Máriát tisztelve állandóan találkozik Azzal, aki kinyilvánítja Fiának, Krisztusnak teljes emberségét és teljes istenségét. A mai ember kétségkívül érzékenyebben szemléli Krisztus emberségét. Ebben az összefüggésben a Filippi levél 2. fejezetének tanítása, a kenózis ma igazán időszerű. Krisztust nem gyöngesége ellenére, hanem gyöngeségében és gyöngeségeért (ha szabad ezt mondani) ismeri el a mai hívő Istennek.

Ebben az összefüggésben a gyermekségtörténetek minden szűkszavúságuk ellenére is jól kifejezik az Isten-embernek ezt a gyöngeségét-szegénységét. És Názáret szegénysége, Mária alázatossága rávilágít az Isten Fiának szegénységére, ami istensége teljességét nyilatkoztatja ki nekünk. Szűz Mária kiválasztása, személyes kiváltságai mind Krisztusról mondanak valamit. Ha egyéni kiváltságait csak saját személyére vonatkoztatnánk, akkor igazi értelmüktől fosztanánk meg. Jól értette ezt a hagyomány, mikor „karizmáknak” nevezte őket, s ezzel a szóval már jelezte is szociális funkciójukat az üdvyszerzés művében.

Mária és az Egyház

Mária mint az Anyaszentegyháznak a típusa, szerepel a patrisztikus hagyományban. Ezt átvette a „Lumen Gentium”, valamint VI. Pál pápa is.

A mai egyház szellemi megújulása szempontjából fontos és termékeny ez a téma. Boldog Izsák, angol ciszterci szerzetes (meghalt 1147-ben) ezt írja: „Az egyetlen Krisztus páratlan és teljes, ez a fej és a test. És ez az egyetlen Krisztus az egy Isten Fia az égben, és egy anyáé a földön. Sok fiú van, nem csak egy fiú. És ahogy a fej és test egyetlen fiú és sok fiú, ugyanúgy Mária és az Egyház egyetlen anya és sok anya, egyetlen szűz és sok szűz. Egyik is, másik is anya, egyik is, másik is szűz. Egyik is, másik is fogant a Szentlélektől, testi kapcsolat nélkül. Egyik is, másik is adott ivadékok Istennek az Atyának, bűn nélkül. Az egyik adott minden bűn nélkül egy főt a test számára, a másik szült a bűnök bocsánatában egy testet a fő számára. Egyik is, másik is anyja Krisztusnak, de egyik sem szül teljesen a másik nélkül.

Teljesen jogos tehát, hogy amit az istenileg sugalmazott írásokban általánosságban mondanak a szűz-anyáról, aki az Egyház, az érvényes sajátosan Szűz Máriára is, és mindaz, amit sajátosan mondanak arról a Szűz-anyáról, aki Mária, az általánosságban is értendő arról a szűz-anyáról is, aki az Egyház. Így mikor egy szöveg egyikről vagy másikról beszél, akkor szinte minden különbségtétel nélkül, egyformán lehet alkalmazni egyikre vagy másikra.”¹³

Mivel Mária típusa az egyháznak, a keresztfeszített Jézus rábízta szeretett tanítványát: „Asszony, ime a te fiad” és „Ime a te anyád”. (Jn 19, 26–27) Krisztus halálában, ebben a „szülési fájdalomban”, amibe bekapcsolódott a messiási közösség, s amelyet a keresztlábnál Jézus Anyja és a szeretett tanítvány képviselt, megszületett az Újszövetség új népe. A Keresztfeszített átadta neki Lelkét, és átszűrt oldalából neki jelent meg a víz és vér jele.¹⁴

A víz és vér pedig (oldalából és nem szívéből) emlékeztet az első Ádámra, akinek oldalából, mikor aludt, alkotta az Úr az első Évát. A második, a végső Ádám oldalából, mikor elaludt a kereszten (meghalt), alkotta az Úr az új Évát, Krisztus Jegyesét, az Egyházat. A víz és vér a beavatási szentségek szimbólumai: keresztség, Eukarisztia.¹⁵

Az Egyház a Lélekben ettől kezdve a hívők anyja, és a tanítványok Jézus testvérei. Mária az Egyháznak mint anyának típusa elfogadja a tanítványt mint fiát, a tanítvány pedig befogadja őt, s így jelzik az Egyház egységét. Ezzel ellentétes a keresztlábnál lezajló másik jelenet: a katonák elosztják Jézus ruháit, számukra Ő az elosztás, megosztás tárgya. Ezzel szemben Jézus szavai Anyjához és a tanítványhoz jelzik a keresztények egységét az egyetlen Egyházban. Csak az Egyházzal, mint anyával egységben vagyunk igazi, szeretett tanítványok, hívők és Jézus igazi testvérei. Szent Ágoston szerint Mária valódi tagja az Egyháznak, része az egésznek. És itt a többlet a típusal szemben: nemcsak típusa az Egyháznak, hanem tagja is, vagyis be is lép annak valóságába. Nemcsak jelzi az eszkatologikus üdvösséget, az vele el is kezdődik. Vagyis Mária típusa az Egyháznak, mint anyának, s ugyanakkor tagja is lévén, Anya az Egyházban. Mária anyasága ad személyes arculatot az Egyház anyaságának.

Mária mint Szűz is típusa az Egyháznak, mint Szűznek. Az atyák a szüzesség fogalmából itt az integritást emelik ki. Az Egyház is szűz, mert teljes (érintetlen) a szentségben, a hitben, a szeretetben.

A zsinat szerint: „(És) szűz is az Egyház: sértetlenül és tisztán megőrzi a Vőlegénynek adott szavát, és Urának Anyját követve, a Szentlélek erejével szűziesen őrzi meg a sértetlen hitet, a szilárd reményt, az őszinte szeretetet.”¹⁶

Philips szerint az Egyház „szüzessége” ma kevésbé ismert, mint „anyasága”, mert „elyesztítettük a nézőpontot, ami szerint az atyák számára a szüzesség: feltétel nélküli hűség-engedelmesség a tiszta, kinyilatkoztatott tanítás iránt, olyannyira, hogy a „Virgo-Fidelis”, szűz és hűséges majdnem ugyanazt jelenti számunkra.”¹⁷

Ahogy Mária szüzessége jele volt annak, hogy egészen Isten rendelkezésére bocsátotta magát azzal a szegénységgel, amit egyedül Isten tölthet be; típusa az Egyház ragaszkodásának és hűségének is ahhoz az eszkatologikus újdonsághoz, ami benne megvalósul. Antióchiai Szent Ignác írja Krisztus megtestesüléséről: „... megjelent Isten emberi módon az örök élet újdonságában.”¹⁸

Az „örök élet újdonságának”, vagyis a jelenlévő misztériumnak elfogadása, a hozzá való föltétlen ragaszkodás, – az Egyház szüzességéhez tartozik.

Ha ezt valaki nem ismeri föl az Egyházban, az azt már nem a hit szemével nézi, s benne azt látja csak, ami nem a lényege. S akkor műveltsége, neveltetése, vérmérséklete szerint lehet konzervatív vagy progresszív, a lényegyet tekintve valójában – bármilyen modernnek érzi is magát – még a „régí Ádám” üressé vált életformájához tartozik, vagyis gyógyíthatatlanul a múlt!

Ha viszont osztatlan szívvel elfogadja valaki a misztériumot, az „örök élet újdonságát”, már átment az életre, az „új emberhez” tartozik, s lehet, hogy emberileg konzervatív vagy progresszív, valójában mindig időszerű lesz, s lesz mondanivalója minden kor egyházának. (Lásd pl. a szentek írásainak aktualitását, a számunkra sokszor idegennek érzett, – mert korhoz kötött – irodalmi stílus ellenére is!)

Több szempontból vizsgálhatjuk tehát Szűz Mária szerepét az üdvtörténetben és az Egyházban.

Fontos az egezetikus-történeti megközelítés, hiszen hitünknek biztos alapon kell állnia. De ha itt megállnánk, akkor úgy tekintenénk a Szűzanyára, mint a múlt egy nagy személyiségére, akinek már nincs kapcsolata a ma élő Egyházzal.

Nélkülözhetetlen a dogmatikus megközelítés is. De ha kizárólagos, akkor ugyanoda vezetne, sőt elvontságával, időtlen igazságaival csak az élettől, történelemtől távoli elvonatkoztatott igazságokat tárna elénk.

A kontemplatív szemlélet viszont segít felfogni, megérteni Szűz Mária szerepét és személyét. Ez feltételezi az előző kettőt, hogy ne csússzon el az érzelmek felé, s biztos alapja legyen. Ez a szemlélet találkozat Jézus és Mária személyével a liturgiában, az ünnepekben, az ikonográfiai ábrázolásokban, a személyes imában. Ott értjük meg igazán, hogy Mária típusa az Egyháznak mint Anyának, s egyben anya is Ő az Egyházban. Ezt a megközelítést vallja a II. Vatikáni zsinat és több szentszéki megnyilatkozás s ebben ma már sok protestáns teológus is egyetért velünk. A már említett zaragózái nyilatkozatban, pl. ezeket olvashatjuk:

„1. Elismerjük közösen, hogy minden keresztény dicséret Isten és Krisztus dicsérete. Ha dicsérjük a szenteket, és különösen is a Szűzanyát, mint Isten Anyját, ez a dicséret lényegileg Isten dicsőségére szól, aki „megdicsőítve a szenteket, megkoronázza saját adományait.” (A szentek miséjének prefációjából.)

2. Elismerjük, hogy egyházaink hagyományában közös elem az, hogy követnünk kell Mária-példáját.

3. Az Isten Anyjának ez a tisztelete, amit egyházaink különféle formákban élnek meg, soha nem imádás, – ami egyedül Istennek jár. A II. Niceai Zsinat (787) különbséget tesz Isten imádása és a szentek tisztelete között, s ez ma is érvényes.

4. Mária segítségülhívásának és közbenjárásának a problémáját újból megvizsgálta a Kongresszus a szentek egységének a háttéréből. Mint ahogy egy kereszténynek lehet, sőt kell is imádkozni másokért, úgy gondoljuk, hogy a szentek, akik már elnyerték Krisztusban a teljességet, s akik közt Mária az első helyet foglalja el, imádkozhatnak és imádkoznak is értünk bűnösökért, akik itt a földön harcolunk és szenvedünk. Ezáltal nem sérül Krisztus egyedüli közvetítői szerepe.

5. Megértjük, hogy a teológiai problémák mellett pszichológiai nehézségek is adódhatnak: ezek az eltérő szellemi örökségből, és nyelvi, kulturális különbözőségből erednek. Értjük, hogy egyes keresztények idegenkednek attól, hogy a „kultusz” szót teremtményekkel kapcsolatban használják. Azt gondoljuk azonban, hogy a valóság fontosabb a használt szónál.

6. Örvendetes tapasztalat volt nekünk, katolikus, orthodox, anglikán, lutheránus és kálvinista teológusoknak, hogy ennyi megegyezést találtunk, bár egyházaink több tagja nem vállalja ezeket. Kívánjuk, hogy közös ökuménikus kutatásaink elősegítsék az Úr Édesanyjának közös megközelítését – a szentek egységében.

Ez a nyilatkozat önmagáért beszél. Azóta már egy másikat is kiadtak, ugyanabban a szellemben, a máltai mariológiai kongresszus után, 1983. szeptember 15-én.¹⁹

Ahogy de Lubac mondja: „Boldogok azok, akik kora gyermekkoruktól fogva megtanulták anyának tekinteni az Egyházat! Boldogok azok, akiket egy napon megragadott és egyre jobban megragad annak az életnek a felfoghatatlan újsága, felmérhetetlen gazdagsága és kikutathatatlan mélysége, amelyet ez az anya közvetít.”²⁰

Jegyzetek: 1. Hans Urs von Balthasar: *Points de repère*. Fayard, 1973. 76. lap. – 2. Idézve: Maurice Villain: *Introduction à l'œcuménoïsme*. 1964. 357. l. – 3. Roger Schutz: *Ta fête soit sans fin* c. naplójából. – 4. Max Thurian: *Marie, Mère du Seigneur, Figure de l'Eglise*. 1962. – 5. G. Barauna: *L'Eglise de Vatican II*. Tom III. 1239. lap. – 6. *La place de Marie dans la doctrine et la prière*. In: *La Documentation Catholique*, 1979, 1025., 103. lap. – 7. *Traduction Œcuménique de la Bible. Nouveau Testament*. 1973. Cerf-Paris. – 8. Max Thurian idézett cikke, 1027. lap. – 9. A „TOB” fordításában. – 10. „Lumen Gentium”, 56. p. – 11. Lásd: *Type* címszót a *Dictionnaire de la foi chrétienne* Tome I. Cerf. Paris. 1968. 793–796. lap. – 12. *Marialis Cultus*. VI. Pál pápa apostoli exhortációja a Mária-tiszteletről (1974). – 13. Idézve a *La Doc. Cath.*-ban, 1979, 1029. lap. – 14. H. Cazelles írja a *Marie et l'Eucharistie* c. cikkében, a 744. lapon: „A János 19. 30 verset nem egyszerűen így kell fordítani: Jézus visszaadta a Lelket, anélkül, hogy megmondanánk, hogy kinek, mint a Lukács 23, 45-ben. Ahogy ma egyre inkább elismerik, így kell fordítani: Jézus átadta (paradoke!) a Lelket.” In: *La Doc. Cath* 1981, 744. lap. – 15. Lásd még: Joseph Ratzinger: *A keresztény hit*. Bécs, 1976. 144. lap. – 16. *Lumen Gentium*, 64. pont. – 17. Baranau i. m., 1247. lap, 2. jegyzet. – 18. Efezusi levél, XIX., 3. – 19. In: *La Doc. Cath.* 1983. 1030–1031. lap. – 20. Szabó Ferenc: *Henri de Lubac az Egyházzól*. Róma, 1972. 116–117. lap.